

19. Yüzyıl Sonunda Türkiye'deki Yahudi Esnafı

*Alliance Israélite Universelle (Evrensel Yahudi İttifakı)
ve Çıracılık Kuruluşları**

ESTHER BENBASSA—ARON RODRIGUE

Osmanlı İmparatorluğunda, bu yazının kapsamı dışında kalan Selânik'ten başka yerlerde pek bir Yahudi proletaryası oluşmamış; ancak kendi örgütleri, İstanbul, İzmir ve Edirne'deki Yahudi esnafının durumlarının geliştirilmesi için hayli başarılı çalışmalar yapmışlardır.

YAHUDİ cemaatlerinin toplumsal-meslekî profilinin “üretici kılınarak”¹ dönüştürülmesi, Avrupa’da XIX. yüzyıl Yahudi reformcularının seyri içinde sabit bir saplantı olarak beliriyor. Özellikle de Doğu’daki Alliance Israélite Universelle’in (A.I.U.) çalışmalarının temel amaçlarından birini oluşturur. Yahudilerin özgürleşmesi ve “maddî ve maneî kalkınma”² için temelleri 1860’ta Paris’te atılan bu örgüt, 1862 ile 1914 yılları arasında Akdeniz havzasında tarım okullarının ve çıracılık kuruluşlarının da eklendiği önemli bir eğitim ağı kurdu.³ Bu sonuncuların, Yahudi toplumunun ekonomik bir yeniden yapılanmasına yolaçması gerekiyordu. Çıracılık kuruluşları el emeğinin değerini yükseltme yoluyla Yahudi esnafa yeni bir hız kazandırmaya çalıştı. Bugünkü Türkiye sınırları içinde yer alan -İstanbul, İzmir, Edirne- başlıca üç çıracılık kuruluşunu ilgilendiren A.I.U.

arşivlerinin tetkiki, Türkiye’deki Yahudi esnafın durumunu ve bu alanda Alliance’ın eylemini değerlendirmeyi sağlar.

Bu cemaatlerin, en azından XVIII. yüzyılda başlayan ekonomik çöküşü XIX. yüzyılda iyice belirginleşti; bu, birçok belge ve tarihçilerin çalışmalarıyla da kanıtlanmıştır.⁴ Bunlar, çöküşü izleyen sefalet durumunu betimlemler: Yoksulluk, dilencilik, eğreti yaşam koşulları; işte gözlemciler tarafından “koyu renklerle resmedilmiş”⁵ bir toplumun baskın çizgileri. Örneğin 1874 yılında İzmir’de 5000 Yahudi aile babasından anca 500’ü dükkânıyla ya da el işiyle geçiniyordu. Geri kalanlar geçici çözümlere yönelmişti. Bin kadar aile geçimini dilencilikten kazanıyordu.⁶ Edirne’de “binlerle sayılıyordu düzenli yaşam koşulları olmayan insanlar: dilenciler, kaçakçılar, hamallar, seyyar meyve ve sebze satıcıları, üstelik en de-

rin sefalet -sefalet ki müzminleşmişti- içinde yaşayıp giden hahamlar bile.”⁶

Alliance okullarının müdürleri bu karsız ekonomik durumu, nitelikli iş, özellikle de el işi yokluğuyla kendisini tanımlayan azınlığın toplumsal-meslekî yapısına bağlıyordu. Edirne A.I.U. (ilk)okulunun 1867 tarihindeki kuruluşundan itibaren verdiği mezunlar tarafından seçilen meslekler üzerine 1879 tarihli bir liste, bu belirlemeyi destekler görünüyor (bkz. 1. Tablo).

Bu listeye, durumları “belirsiz”, “serseri”, “başbozuk” diye nitelendirilen 9 eski öğrenci ile derslerini izleyen diğer iki öğrenciyi de eklemek gerekirdi. 95 mezun üzerinden yalnız 13’ü el işi sayılabilecek bir meslek icra eder; bu 13 kişi içinde 2 şekerçi, 1 hırdavatçı, 1 cilâcı, 3 şeritçi, 2 terzi, 1 fırıncı, 1 tütün imalatçısı vardır. Bu tabloda görüldüğü üzere, tercihler daha çok tüccarlık, sarraflık/bankacılık, satıcılık gibi mesleklerle yöneliyordu. Bu mezun öğrencilerin üçte birinden fazlasının malî durumu “orta” ya da “kötü” düzeydedir. Bu tablo Edirne’nin öğrenim düzeyindeki Yahudi nüfusunun tümünü içermiyor, ama meslek seçiminde ve cemaatin içinde sunulan iş alanlarındaki genel eğilimi temsil edici olarak kabul edilebilir.

I. TABLO⁷

EDİRNE A.I.U. OKULUNUN 1867'DEKİ KURULUŞUNDAN 1879'A KADAR VERDİĞİ MEZUNLAR TARAFINDAN SEÇİLEN MESLEKLER LİSTESİ

Simsar	3	Fırıncı	1
Kapıcı	1	Bakır satıcısı	1
Bakkal	7	Sarraf	10
Ayakkabı satıcısı	3	Tütün imalâtçısı	1
Satıcı	13	Eczacı yamağı	1
Bankacı	7	Cilâcı	1
Hazır giyim terzisi	2	Un satıcısı	1
Hizmetçi	1	Hırdavatçı	1
Fes satıcısı	1	İmalâtçı	1
Tüccar	5	Şekerci	2
Cerrah	1	Memur	5
Şeritçi	3	Öğretmen	3
Demir satıcısı	1	Çalıştırıcı	1
Meyhaneci	1	Tercüman	1
Eskici	1	İşportacı	1
Son moda eşya satıcısı	3		

Bir diğer tablo, üstteki verileri doğrular görünür. 1895'te, İzmir Alliance okulunun 336 öğrencisinden 30'u öksüzdür. 306 öğrencinin babaları tarafından icra edilen meslekler şunlardır:

Niteliksiz meslekler konusunda da aynı baskınlığı belirliyoruz.

Alliance okullarının heterojen öğrenci nüfusu, cemaatin toplumsal gerçekliğini yansıtıyordu. Alliance bu gözlemden yola çıkarak, eğitim eylemini, cemaatleri köklü bir biçimde dönüştürmesi açısından yetersiz buldu. Çıraklık kuruluşlarının önemi bundan dolayıdır. İzmir okulunun müdürü bunu 1874'de şöyle dile getirir: "Bu mutsuz Cemaat için tek düzelme şansı, çalışmaktır [...] Böylesi korkunç bir sefaletle deva götürmek: işte Smirna'da (İzmir) bir çalışma okulu kurmakla edineceğimiz amaç budur. İyi örgütlenmiş ve akıllıca yönetilen bu türden bir kurum, on yıl içinde Smirnalı Yahudilerin durumlarını de-

ğiştirmeye, onlara, kendilerini çevreleyen toplumda vaktiyle sahip oldukları, ama aldırmaçlıkları, yetersiz girişkenlikleriyle Ermeni ve Yunanlılara kaptırdıkları yeri kazandırmaya çalışacaktır."⁹

Alliance'ın ilk çıraklık kuruluşları 1873 tarihli'dir. 1878'den itibaren ki Türkiye'nin büyük kentlerinde kurulmaya başlanırlar. İstanbul, İzmir, Edirne gibi yerleşim yerlerinde eşraf, el işi ni yardım kuruluşları sayesinde gerçekleştirilmeye çalışılmıştı. Bunların eylemleri, bu girişimlerin üzerine giderek eylem alanını genişletebilen Alliance kuruluşlarının oluşturulmasına kadar sınırlı kaldı. Çıraklık sistemi her şeyden önce, tercihan 14-15 yaşlarında, eğitimden geçmiş yoksul öğrencileri, yaklaşık üç-dört yıl çıraklık yapmaları için kentteki esnaf patronların yanına yerleştirmeye dayanıyordu. Yerleşim bölgelerindeki Alliance iştirakçilerinden oluşan

bir denetim kurulu bu çırakların ilerlemeleri ile meşgul olmayı ve çıraklıklarının sonunda onlara iş bulmayı üstlenmişti. Alliance'tan gelen para desteği Edirne gibi bazı kentlerde cemaatçe tamamlanıyordu. Yapılan masraflar temelde çıraklara (ayda 4 ile 8 Frank arası) ve bazen işverene ödenen aylıklardan oluşuyordu. Kuruluş aynı zamanda çırağın giyimini ve yemeğini üstlenmişti. Müdür her ayın sonunda çırağın aylığının üçte birini ya da yarısını bir yedek kaynak oluşturması için geri alıyordu. Çıraklığın sonunda bu rezerv, âlet satın alması ve yeni işe başlayan zanaatçi tesisatı için çırağa veriliyordu.¹⁰

Bu örgüt, Fransa Yahudilerinin çıraklık kuruluşları, özellikle de 1853'te kurulan ve A.I.U. Merkez Kurulu üyelerinin de işbirliği yaptıkları "Paris'teki Yahudi İşçi ve Çıraklarını Koruma Derneği" gibi işliyordu.¹¹ Amaçlar benzerlik gösteriyordu: "... olası en büyük sayıda genç insanı çok düzensiz, çok geçici ve çok az para ödenen küçük işletmelerdeki işlerinden ayırmak".

"... okulun mutlaka gerekli rasyonel sürerliği"¹² olarak düşünülen bu kuruluşun içinden okulun eylemine destek olan, sade, modern, çalışkan, özellikle de ahlâklı, Doğu Yahudiliğinin "maddî ve manevî yeniden canlanmasına" katkıda bulunmaya muktedir bir Yahudi esnaf oluşturulacaktı. Ahlâk kazandırma modernizasyon ile atbaşı gidiyordu. Yalnızca bir esnaf oluşturmak yeterli değildi, çıraklık kuruluşlarının içine yerleştirilmiş gece kursları sayesinde çırakların "eğitim"lerinin tamamlanmasına da göz-kulak olunmalıydı.

Bu kurslar Alliance müdürlerince düzenleniyor ve haftada en az üç kere oluyordu. Yahudi tarihi, muhasebe, hesap, geometri ve özellikle de resim kavramlarını kapsıyordu. "Bu son konu özellikle hemen hemen bütün el işlerinde yararlıydı."¹³ Kuruluşun ahlâk kazandırma eylemi, İstanbul'daki Balat okulunun müdürü ve aynı kentin çırak kuruluşunun müfettişi olan A.H.Navon'un şu kısa değerlendirmesinde çok iyi özetlenmiştir: "Ne pahasına olursa olsun çıraklarımızın eğitimini sağlamak zorundayız (...) Onlara biraz okuma, biraz hesap dersi vermek; onlara tarihten alınmış örneklerle, çevrelerinde betimlenişini duydukları el işini sevdirmek; işçinin temel erdemleri olan ekonomi, yetingenlik ve düzeni işlemek, kelâm ve kitap ile ruhlarını içinde yetiştikleri ahlâkî düzeyin üstüne yükseltmek zorundayız. Ben görevimizi böyle anlıyorum ve buna ulaşılması gerekir."¹⁴

Bu görev inandırıcı oldu mu? 1899/

II. TABLO⁸

İZMİR A.I.U. OKULU ÖĞRENCİLERİNİN BABALARI TARAFINDAN İCRA EDİLEN MESLEKLER LİSTESİ

Tellâl	51	Elden düşme eşya satıcısı	4
İşportacı	37	Kayyum	4
Çalışmayan	35	Meyve satıcısı	4
Perakendeci	34	Şarap satıcısı	4
Terzi	21	Öğretmen	3
Memur	20	Kömürcü	3
Haham	11	Tenekeci	3
Bakkal	10	Ciltçi	2
Ayakkabıcı	10	Eczacı	2
Sarraf	9	Kuyumcu	2
Hamal	8	Ayakkabı boyacısı	2
Çeşitli işçi	7	Çeşitli	11
Büyük tüccar	7		

YAHUDİ ESNAFI

1900'de değişik illerdeki (İzmir, Edirne ve İstanbul'da 22 tane) çıraklık kuruluşlarının kuruluşundan itibaren elde edilen sonuçlar üzerine Paris Merkez Kurulu tarafından istenen ve müdürlerce düzenlenen özetleyici tablolar kuruluşun başarısını, aynı zamanda Türkiye'deki Yahudi esnafın durumunu kestirmeye olanak tanır. (Bkz. III. ve IV. Tablolar)

Trakya tahıl ticaretinin ağır bastığı sıradan bir kent olan Edirne ile tam bir ekonomik gelişme içinde, kozmopolit bir liman olan İzmir'in ekonomik ve coğrafi durumlarına karşın, iki ilde de terzilik, ayakkabıcılık, tenekecilik, şekercilik gibi geleneksel diye adlandırılan mesleklerin hayatta kalışı insanı hayrete düşürmektedir. İzmir'de 893 zanaatkârın yarısı Avrupa tarzı terzi, Türk giysileri terzisi, ayakkabıcı ve çanta tamircisinden oluşur. Edirne'de Yahudi zanaatkârların yaklaşık beşte biri Türk ve Avrupa giysileri terziliği, % 6,8'i tenekecilik, % 9,1'i duvarcılık, % 8,5'i şekercilik mesleklerini icra etmektedir. Trakya'nın en önemli pazarı olan bu kentin tarımsal yönelimi, peynircilik ve koyun kırkıcılığı gibi mesleklerin icrasıyla da kanıtlanmıştır.

Bu kentlerin Yahudi esnafı, A.I.U. çıraklık kuruluşlarının 22 yıllık varlığından sonra bile sınırlı bir düzeyde kalır ve nüfusun günlük gereksinmelerine yanıt veren, fazla nitelikli olmayan, büyük yatırım gerektirmeyen meslekler çevresinde yoğunlaşır. Alliance'ın katkısının Batı'dan tamamlanmış mal ithaliyle doğan birçok gereksinmeyi karşılamak için Yahudilerce nispeten az icra edilen arabacılık, demircilik, dökme-cilik, tamircilik, fotoğrafçılık, dizgicilik (tipografik), marangozluk, ince marangozluk özellikle de demir ve tahta işçiliği gibi mesleklerin artmasında belirgin olarak ortaya çıktığını görebiliriz. Bununla birlikte, Alliance'ın "çilingirlik, kazancılık, nalbantlık, demircilik, ince marangozluk, halıcılık, arabacılık, duvarcılık, saraçlık" gibi "hakiki" meslekleri "berberlik, şekercilik, tenekecilik, eczacılık (...), terzilik, ayakkabıcılık, şapkaçılık, kuyumculuk"¹⁷ gibi mesleklerin yerine geçirme niyeti birçok engelle ve üstelik Yahudilerin, bu yörelerin Yahudi esnaf geleneği ile ters düşen zor mesleklere girmeyi reddiyle karşılaştı.

Paris'teki Merkez Kurulu'nun yukarıda adı geçen sektörlerde çırak yerleştirmeden sakinme yönündeki emirlerine rağmen, müdürler, başta çıraklık kuruluşları içinde terzilik ve ayakkabıcılık mesleklerinin bulunuşunu açıklayan

bu direnmeyi gözönüne alma zorunluluğu içinde bulunuyorlardı. Ancak XIX. yüzyılın şafağında talimatlara titizlikle uyulacaktır. Ama başarı sağlan-

dığı oldukça şüphelidir. Edirne'de 1878 ile 1900 yılları arasında yerleştirilmiş 194 çıraktan 40'ı hâlâ çıraktı; geriye kalan 154'ten de 21'i (% 13,6) çıraklıkla-

III. TABLO¹⁵
1900 YILINDA EDİRNE'DEKİ YAHUDİ ESNAFI (YAHUDİ NÜFUSU: 15.000)

Meslekler	Alliance'ın yetiştirmedeği esnaf		Alliance'ın yetiştirdiği esnaf		Yahudi Esnafın		
	Patronlar	İşçiler	Patronlar	İşçiler	Toplam	Toplam	
Terzi	49	30	79	6	—	6	85
Tenekeci	44	—	44	1	—	1	45
Koyun kırkıcısı	—	60	60	—	—	—	60
Duvarcı, el işçisi	—	60	60	—	—	—	60
Şekerci	25	30	55	1	—	1	56
Peynirci	—	44	44	—	—	—	44
Ayakkabıcı	12	18	30	6	4	10	40
Türk usulü terzi	—	31	31	—	—	—	31
Ciltçi	9	15	24	1	—	1	25
Kasketçi	5	15	20	—	—	—	20
Sobacı	9	9	18	—	2	2	20
İmbikçi	—	19	19	—	—	—	19
Çilingir	7	4	11	—	1	1	12
İnce marangoz	—	—	—	10	7	17	17
Dülger	—	6	6	—	4	4	10
Camcı	7	7	14	—	—	—	14
Onarıcı	—	13	13	—	—	—	13
Eczacı	5	4	9	—	—	—	9
Saatçi	—	—	—	2	1	3	3
Berber	6	—	6	3	1	4	10
Fırıncı, pastacı	7	—	7	—	—	—	7
Kumaş boyacı	7	—	7	—	—	—	7
Sandıkçı	2	1	3	3	3	6	9
Halıcı-Dekorator	—	3	3	1	1	2	5
Badanacı	—	4	4	—	3	3	7
İç yağandan mum imalatçısı	—	5	5	—	—	—	5
Yaldızcı	—	—	—	2	1	3	3
Arabacı	—	—	—	—	1	1	1
Demirci	—	—	—	3	—	3	3
Terazici	—	—	—	1	1	2	2
Marangoz	—	—	—	2	1	3	3
Fıçıcı	—	—	—	1	1	2	2
Tipograf	—	—	—	—	1	1	1
Hattat	—	—	—	—	1	1	1
Demirci-Tamirci	—	—	—	—	2	2	2
Saraç	1	1	2	—	—	—	2
Bıçakçı	—	—	—	1	—	1	1
Şeritçi	—	1	1	—	—	—	1
Fotoğrafçı	—	2	2	—	—	—	2
TOPLAM	195	382	577	44	36	80	657

rı bitmeden, 37'si (% 24) bittikten sonra işi bırakmıştı. Mesleklerini icra etmeye devam eden 96 (% 62,3) kişi arasından 16'sı Dimetoka, Mustafa Paşa, Dede-

ağaç, Sofulu, Kırkkilise (Kırklareli) gibi çevredeki kentlere ve Bulgar kentlerine yerleşti. 22 yıl içinde, kuruluş için çırağların toplamının % 40'ı kadar bir

kayıp saptıyoruz.¹⁸

İzmir'de, kuruluşun 21 yıllık süresi içinde alınan 289 öğrenciden 45'i 1899 yılında hâlâ çırağdır. Diğer 244 üzerinden 17'si (% 6,9) ölmüş, 98'i (% 40,16) çırağlıkları bitmeden, 10'u (% 4,09) bittikten sonra işi terketmişti. Kuruluş için kayıp sayılan çırağların toplamını 125 (% 51,22) olarak hesaplıyoruz. Yalnızca 119'u (% 48,77) ilk mesleklerine bağlı kalmıştı. Bu sayılar, çırağların toplamının % 40'la 50 arasındaki bir bölümünün kaybını gösteriyor.¹⁹

Nedenleri çoktur: çırağlıktan önce ve sonraki düşük ücretler, okulda sorun çıkaran öğrenciyi çırağlığa yerleştirmekten oluşan keyfi toplama, ileride çırağ olacakların yönelimlerine duyulması gereken saygının azlığı, dört yerine bir ya da iki yılda eksik meslek edinimiyle hemen para kazanma eğilimi, âlet eksikliğinden doğan ekonomik zorluklar, bazı meslek dallarında daha güçlü olarak temsil edilen Cemaatlere karşı rekabet bu görece başarısızlığı açıklayabilecek etkenlerdir. Kuruluşun temellerinin atılmasından itibaren çırağlara öğretilen 42 meslekten 11'i 1899 yılında artık öğretilmiyordu, bunların arasında en basitleri olarak şunlar vardı: Alçıdan heykel yapıcılığı, saatçilik, kuyumculuk, şeritçilik, kapıcılık, nalıncılık, sepetçilik. Saraçlık, kumaş boyacılığı, sepici-lik meslekleri sırf Türk ve Rumların ellerindeydi.²⁰ Aynı nedenlerle Edirne'de kazancılık, duvarcılık, taş yontuculuğu, dokumacılık, kuyumculuk, terazicilik, hasırcılık, çilingirlik, keçecilik meslekleri Yahudi çırağ kabul etmiyordu.²¹

Çözümlerden biri, çırağları döndüklerinde doğdukları kente yerleşsinler ve yanlarında çırağlar yetiştirsinler diye Kudüs'teki A.I.U. meslek okuluna ya da yabancı ülkelere göndermek oldu. Uzun vadede bu sistemin yanlış olduğu ortaya çıktı; yabancı ülkelerde yetişen zanaatkarların çoğu orada kalma-yı yeğledi.

İstanbul'da ise çırağlık kuruluşunun iyi işleyişine engel oluşturan öğelerin başa çıkılamaz olduğu görüldü.

Bu kentte, yerleştirilmiş 325 çırağtan yalnızca 104'ü (% 32) mesleğiyle geçimini sağlıyordu. Kayıp, özellikle demir ve döküm işi alanlarında oldukça önemli görünüyor. İstanbul çırağlık kuruluşunun maliyeti yılda 10.000 Franktı. A.I.U. tarafından yapılan bu yardım, İzmir ve Edirne'ye yapılanlardan üç kat daha fazlaydı. İstanbul'da yetişen bir zanaatkar Alliance'a yılda 1500-1550 Franga maloluyordu, oysa bu rakam İzmir'de yalnızca 572 Franktı.²³ Bütün çırağlık kuruluşlarının bulun-

IV. TABLO¹⁶
1899 YILINDA İZMİR'DEKİ YAHUDİ ESNAFI (YAHUDİ NÜFUS: 25.000)

Meslekler	Alliance'ın yetiştirmediği esnaf			Alliance'ın yetiştirdiği esnaf			Yahudi Esnafın Toplamı
	Patronlar	İşçiler	Toplam	Patronlar	İşçiler	Toplam	
Terzi	25	130	155	6	4	10	165
Tenekeci	20	18	38	1	—	1	39
Berber	3	2	5	1	—	1	6
Dökmeci	2	3	5	—	4	4	9
Demirci	2	—	2	2	4	6	8
Tipograf	2	—	2	1	3	4	6
Marangoz	10	15	25	12	14	26	51
Ayakkabıcı	97	100	197	7	4	11	208
Fırçacı	2	2	4	—	2	2	6
Şapkacı	2	2	4	1	1	2	6
Sandıkçı	8	20	28	1	1	2	30
Tornacı	1	—	1	1	1	2	3
Çanta Tamircisi	—	100	100	—	—	—	100
Kazancı	13	17	30	—	7	7	37
Türk giysileri terzisi	18	17	35	—	—	—	35
Duvarcı	5	—	5	—	—	—	5
Halıcı	2	—	2	2	2	4	6
Şekerci	6	18	24	1	—	1	25
Kuyumcu	10	—	10	—	—	—	10
Yorgancı	1	3	4	1	1	2	6
İaşeci assubay	3	—	3	—	—	—	3
Camcı	20	—	20	—	—	—	20
Mermerci	1	1	2	—	2	2	4
Ciltçi	3	—	3	1	—	1	4
Sigara kağıdı imalatçısı	4	6	10	—	—	—	10
Halatçı	—	5	5	—	—	—	5
Badanacı	2	4	6	1	1	2	8
Fotoğrafçı	1	—	1	2	3	5	6
Nalıncı	8	10	18	—	—	—	18
Kalaycı	2	3	5	—	—	—	5
İskemleci	5	9	14	—	2	2	16
Saatçi	6	—	6	—	—	—	6
Şemsiye imalatçısı	5	—	5	—	—	—	5
Tunççu	—	—	—	—	1	1	1
Karoserci	—	—	—	—	3	3	3
Tamirci	—	—	—	1	1	2	2
Eczacı	—	—	—	1	—	1	1
Muslukçu	—	—	—	2	1	3	3
Tahta oymacısı	—	—	—	4	1	5	5
Fıçıcı	—	—	—	3	4	7	7
TOPLAM	289	485	774	52	67	119	893

YAHUDİ ESNAFI

dukları yerde karşılaştıkları zorluklara İstanbul'da fazladan etkenler ekleniyordu: Kentin topografyası -Yahudi mahallelerinin dağılımının çıraklar üzerinde eksiksiz bir denetimin yerleştirilmesini engellemesi, çıraklık kurulunun gevşekliği ve Yahudi cemaatinin iç istikrarsızlığının yapılan eylemi etkisiz kılması gibi.

Konu üzerindeki kesin verilerin yokluğu yüzünden İstanbul'daki Yahudi esnafın durumu hakkında genel bir özet vermek zor olurdu. Bununla birlikte, 1900 yılında çıraklık kuruluşu müfettişi A.H. Navon'un Doğu Kılavuz Kitabı üzerine temellenen -daha ziyade belirsiz- olan gözlemleri, genel eğilimi gösterir. Metal işlerinde Yahudi zanaatkarların yokluğu fakat terzi ve ayakkabıcı bolluğu Türkiye'nin büyük kentlerindeki Yahudi esnafın değişmez genel eğilimleridir.²⁴

Nitelikli bir Yahudi esnafın oluşumundaki en büyük engellerden biri mesleklerin değişik kesimler tarafından paylaşımı oldu. Türkiye'de gelenekten dolayı belirli sayıda bazı meslekler, sırf Yahudilerin katılımına loncaları aracılığıyla bazen karşı çıkan belirli etnik grupların elinde bulunuyordu. Hıristiyan patronlar çoğunlukla onları çırak almayı reddediyordu. Bu direniş ayrıca, cemaatlerarası çekişmeleri bir yana bırakırsak, Yahudi çırakların cumartesi tatiline uymalarıyla da açıklanıyordu. Örneğin Edirne'de, Rum patronların yanında fişci, cevahirci, terzi, saatçi çırakları yetiştirmek olanaksızdı.²⁵ Yine aynı kentte terziler ve sandıkçılar Yahudiler arasından oluşuyordu. 1900 yılında, yerleştirilmiş 40 çırak üzerinden yalnızca 7'si Hıristiyan patronların yanındaydı.²⁶ Aynı şekilde Yahudi patronların yanında ya hiç Hıristiyan çırak bulunmuyordu ya da tek tük bulunuyordu.

Ülkenin genel ekonomik durumu, yabancı ürünlerin rekabeti etnik gruplar arası çekişmelerin tırmanmasını hızlandırıyordu. Bu arada, işsizlik ve pazar yokluğu da, geleneksel üretim biçimlerinin hüküm sürdüğü özellikle Edirne gibi kentlerde, esnafın gelişmesini durduruyordu. Zor olan tek şey çırakları yerleştirmek değildi, yetiştiklerinde üstüne üstlük onlara iş alanı da bulmak gerekiyordu. Küçük ticaretin, özellikle de gezici ticaretin çekiciliği, bu zorluklardan doğan ve çıraklık kuruluşlarında öğretilen mesleklerin yaklaşık % 40 ile 50 arasında değişen oranlarda bırakılışını açıklar. İzmir'de 1899 yılında patronlar haftada ortalama 14 Frank, işçiler ise 9,5 Frank kazanıyor-

V. TABLO²²
İSTANBUL ÇIRAKLIK KURULUŞUNCA 1878'DEKİ KURULUŞUNDAN
1900'E KADAR YERLEŞTİRİLEN ÇIRAKLAR

Meslekler	Yerleştirilmiş çırak sayısı	Kuruluştan öğrendikleri mesleği icra eden eski çırakların sayısı
Marangoz	63	23
Terzi	38	13
Ayakkabıcı	32	14
Halicı	21	5
Tenekeci	19	9
Demirci	16	1
Hakkâk	15	2
Tipograf (Dizgici)	12	4
Boyacı-Bezекçi	12	4
Ciltçi	10	2
Dökmeci	9	1
Sobacı	9	3
Duvarcı	7	4
Cevahirci	6	2
Tornacı	6	1
Kalaycı	6	—
Tamirci	6	2
Arabacı	4	1
Saatçi	4	1
Şeritçi	3	2
Yontucu	3	1
Litograf	3	2
Fotoğrafçı	2	—
Yaldızcı	2	—
Eczacı	2	2
Mermerci	2	1
Hekim	2	2
Saraç	1	1
Kazancı	1	—
Telgrafçı	1	—
Sandıkçı	1	—
Şemsiye işçisi	1	1
Bilinmeyen meslekler	6	—

du. Bu ücretler "çok fazla değildi. Ama İzmir gibi bir kentte, yeterliydi"²⁷; ama esnafa önemli bir gelişme sağlayacak kadar doyurucu değildi. Edirne²⁸ gibi kentlerde altı ay kadar sürebilen ölü mevsimlerden etkilenen esnafın²⁹ istikrarsızlığı çıraklık kuruluşlarının işini özellikle zorlaştırıyordu.

Bu durumların düzeltilmesi amacıyla Edirne ve İzmir'de, yardımlaşma örgütleri kurma girişimleriyle karşılaşılır. Girişim her zaman Alliance'dan ve işsizlik dönemlerinde zanaatkarlardan bazılarının tesisatları için zorunlu âlet

alımını sağlayan ödünç para verme sistemiyle zanaatkarları desteklemeye arzulu, bu iki kentteki okul müdürlerinden gelir. Bu işçi dernekleri, Türkiye Yahudileri, arasında önceden varolan yardım derneklerinin köklü geleneğine bağlanır, ama içlerinde Avrupa'daki yardımlaşma sandığı türü örneklerden alınmış bir tür modernite de taşırlar. İzmir'de ise bu örgüt, okulun "Eski öğrenciler birliği" tarafından yürütülmüştür.

Ama özellikle, iş sorununun şiddetli bir biçimde belirmediği Edirne'dedir ki,

örgüt dikkate değer bir gelişme gösterdi. 1903'te örgüt kentin Yahudi zanaatkarlarının üçte birini kapsıyordu ve bir bakkal kooperatifi ile bir danışman hekim sayesinde ek hizmetler dağıtıyordu. Bu derneklerin içinde el işinin yarraları ve Yahudi dayanışması üzerine okul öğretmenlerince verilen haftalık konferanslar zaten çıraklık kuruluşlarının gece kurslarıyla başlatılmış olan Alliance'ın ahlâk kazandırıcı eylemini genişletmeyi amaçlıyordu. İzmir'de örgüt eksiksiz bir propagandayla işlerini iyi bilen patronlara müşteri bulmak, İzmir dışındaki ya da içindeki atölyelerde işçilere iş bulabilmek için tavsiye mektubu sağlamak, onlara hastalık ya da kaza durumlarında³¹ yardım etmek istiyordu. İstanbul, çıraklık kuruluşunu az başarılı kılan aynı nedenler yüzünden bu gelişmelere kayıtsız kaldı: Yahudi nüfusunun tüm kente önemli bir şekilde dağılmış olması ve merkezileştirmenin olanaksızlığı [bu nedenlerdendir].

Yahudi esnafın sorunsalı XIX. Yüzyılın sonu Türkiye'sini belirleyen Batılılaşma bağlamında yer alır. Bütün Cemaatler'i etkileyen Batılılaşma, eğitim yoluyla dönüşümünü başlatan A.I.U.'nin ortaya çıkmasıyla Yahudi Cemaati çerçevesinde çok daha açıkça belirir. Yahudi esnafı, nüfusun geri kalan kısmı gibi, bu etkiye maruz kaldı. Türkiye'ninki gibi, Yahudi esnafın Batılılaşmasının da eksik kaldığı ortaya çıktı. Modernizasyon belirli bir eşiği geçemedi ve Yahudi işçi geleneklerinin direnişine, ayrıca kendi gelişmesine az uygun

olan ekonomik bir durumun çerçevesi içinde esnafın değerleniminin maddî olanaksızlığına çarptı. Bu, kısmen etraftaki sefaletle, Batılı rekabet karşısında sanayilerin boğulmasıyla, dar bir ekonomik alanda cemaatlerle çekişmelerle açıklanır. Bu durumda, A.I.U.'nin Yahudi esnafı dönüştürme tasarısının, iddialı olmuş ve Yahudi esnafın görelî büyümesini sağlamış da olsa, yine de sahici bir Yahudi işçi sınıfının oluşumuna yolaçmadığını saptayabiliriz.

ÇEVİRİ: LEVENT YILMAZ

* *Turcica*, Cilt XVII (1985) s.113-26

¹ S.W. Baron, *A Social and Religious History of the Jews*, New York, Columbia University Press, 1937, II. cilt, s.276.

² Bunun yanında genç kızlar için, başlıca dikiş, nakış, yağlıçılık, ütüleme'den oluşan çıraklık atölyeleri vardı. Erkek esnafa nazaran özellikleri onlara başka bir yer kazandırır ve ayrı bir çalışmayı gerektirir.

— A.I.U. tarafından tarım okullarının kurulması Doğu Yahudiliğinin toplumsal-meslekî profilinin değişimi tasarısı içinde yer alır ve bu yaklaşımın ayrıntılı bir yazıyı oluşturması gerekir.

³ Örneğin: A.Galante, *Histoire des Juifs d'Istanbul*, İstanbul, Hüsnütabat Matbaası, 1942, II. cilt, 14. başlık, s.183-185.

⁴ Paul Dumont, "La Condition Juive en Turquie à la fin du XIXe siècle", *Nouveaux Cahiers* içinde, No.57 Yaz 1979, s.25.

⁵ Alliance Israélite Universelle Arşivi (A.I.U.), Cazès, *Turquie*, LXXX E, 16 Ekim 1874 keza, *Turquie* I.C.I., 26 Ekim 1873'de alınan mektup.

⁶ A.g.k., Loupo, *Turquie*, VIII E, 1 Ağustos 1899.

⁷ A.g.k., Cazès, *Turquie*, VI E, 3 Eylül 1879'da alınan mektup.

⁸ A.g.k., Arié, *Turquie*, LXXIV, 6 Ocak 1895.

⁹ A.I.U. bülteni, II. dönem 1874, s.70.

¹⁰ *Instructions générales pour les professeurs*, A.I.U., 1903, s.84-86.

¹¹ Léon Kahn, *Les professions manuelles et les institutions de patronage*, Paris, Librairie A.Durlacher, 1885, s.36.

¹² *Instructions...*, A.I.U., 1903, s.82.

¹³ A.g.k., s.85.

¹⁴ A.I.U. Arşivi, Navon, *Turquie* LXIII E, 15 Ağustos 1899.

¹⁵ A.I.U. Arşivi, Loupo, *Turquie* X E, 12 Ocak 1900.

¹⁶ A.I.U. Arşivi, Arié, *Turquie* LXXXVI E, 27 Kasım 1899.

¹⁷ *Instructions...*, s.84.

¹⁸ Loupo, a.g.k.

¹⁹ Arié, a.g.k.

²⁰ A.g.k.

²¹ Loupo, a.g.k.

²² Navon, a.g.k.

²³ Arié, *Turquie* LXXIV E, 12 Mayıs 1899; Navon, a.g.k.

²⁴ A.I.U. Arşivi, Navon, *Turquie* II C 8, 15 Ocak 1900.

²⁵ A.g.k., Loupo, *France* XVI F 27, Yıllık Rapor 1885-86.

²⁶ A.I.U. Arşivi, Loupo, *Turquie* X E, 12 Ocak 1900.

²⁷ Bkz. dipnot 16.

²⁸ A.I.U. Arşivi, Antébi, *Israël* LVII, 21 Eylül 1900.

²⁹ Örneğin Edirne'de 1897-1900 yılları arasındaki terzi (A.I.U. tarafından yetiştirilmeyen) sayısının 133'ten 79'a düşmesine bakınız. A.I.U. Arşivi, Loupo, *Turquie* X E, 12 Ocak 1900. Ayrıca bkz: Paul Dumont, "Jewish Communities in Turkey during the last Decades of the Alliance Israélite Universelle", Benjamin Braude ile Bernard Lewis (der.), *Christians and Jews in the Ottoman Empire; The Functioning of a Plural Society* içinde, New York, Holmes and Meier Publishers, 1982, I. cilt, s.234-235.

³⁰ İtshak Rofe, "Hevrat Hesed sel ba ale hesirot be Kusta" *Sefurat*, 10. cilt, 1966, s.621-663.

³¹ Sendika üzerine bkz. birçok mektup: — A.I.U. Arşivi, Arié, *Turquie* LXXV E, 16 Haziran 1897.

— A.g.k., Loupo, *Turquie* IX E, 6 Ocak 1899; 30 Ocak 1899 ve *Turquie* X E, 29 Ocak 1901; 22 Ocak 1902; 7 Şubat 1903; 5 Haziran 1903.

OĞUZ OYAN

Dışa Açılma ve Mali Politikalar
Türkiye : 1980 - 1989

TANER TIMUR

Osmanlı Çalışmaları

İKİNCİ FİEDALİZMİN
YARI SONA ERİŞİ EKONOMİSİNE

YAYINLARI

YENİ ÇIKTI

VERSO A.Ş.
Konur Sok. No: 13/7
Kızılay/ANKARA
Tel: 125 71 80